ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“ – БЪЛГАРИЯ
НАУЧНИ ТРУДОВЕ, ТОМ 63, КН. 1, СБ. А, 2025 – ФИЛОЛОГИЯ,
PAISII HILENDARSKI UNIVERSITY OF PLOVDIV – BULGARIA
RESEARCH PAPERS, VOL. 63, BOOK 1, PART A, 2025 – LANGUAGES AND LITERATURE

DOI 10.69085/ntf2026a089

НЕИЗСЛЕДВАНИТЕ ПОТАЙНОСТИ НА ГРЪЦКО-БЪЛГАРСКИЯ ПРЕВОД ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО: СЛУЧАЯТ КОНСТАН ГЕРУ

Драгомира Вълчева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE UNEXPLORED MYSTERIES OF GREEK-BULGARIAN TRANSLATION DURING THE BULGARIAN REVIVAL PERIOD: THE CASE OF CONSTANT GUÉROULT

Dragomira Valtcheva
St. Kliment Ohridski University of Sofia

d.valtcheva@uni-sofia.bg

During the Bulgarian Revival period, a number of translated works whose source was not mentioned were published in the periodical press. This article focuses on one of these texts, printed in 1853 in Tsarigradski Vestnik under the title “Beron or God’s Providence”. After identifying the French source text (the novella “Le Véronèse” by Constant Guéroult) and the Greek intermediary text, I go on to place the discussion of the translated work in the context of descriptive-systemic translation studies.

Key words: descriptive-systemic translation studies, Bulgarian Revival period, Constant Guéroult, Pandeli Kisimov, Tsarigradski vestnik

Прилежно документиран и многостранно осмислян от поколения изследователи, гръцко-българският превод от периода на Възраждането все още крие неизследвани потайности. С темата са се занимавали както елинисти, така и – най-вече – българисти, като първите се фокусират върху идентифицирането на изходните текстове и отношението между оригинали и преводи, а вторите върху начина, по който преводните творби допринасят за зараждането на новата българска литера-

тура. Особено представителни за двата подхода са монографиите „Преводната проза от гръцки през Възраждането“ на Афродита Алексиева и „Преводната белетристика от първата половина на XIX в.“ на Николай Аретов (Алексиева 1987, Аретов 1990). Изследването на А. Алексиева обхваща всички произведения, които са отпечатани в самостоятелни книжни издания, но не и многобройните преводни текстове, разпръснати из възрожденския печат (Алексиева 1987: 15). В повечето случаи първообразите на четивата от втория тип не са упоменати в съответните публикации и това оголва пространство за нови проучвания. В настоящата статия ще се спра на един от текстовете с анонимно авторство, познат под заглавието „Берон или Божия промисъл“ (Берон 1853). Целта ми е да посоча френския източник и гръцкия посредник на творбата, като положа обсъжданата проблематика, доколкото е възможно, в перспективата на системно-дескриптивното преводознание, за което са важни въпросите кой, какво, кога, защо и как превежда (Херманс 1999: 70).

Разказът „Берон или Божия промисъл“ се появява през 1853 г., поместен в поредица броеве на „Цариградски вестник“, като в началния подлистник се уточнява, че преводът е дело на търновеца Пандели Кисимов, без да се споменават авторът и езикът източник. В цитираната по-горе монография Николай Аретов разглежда творбата в контекста на преводния процес, протекъл в България от 1848 до 1853 г., по отношение на който „Цариградски вестник“ се явява основна движеща сила. Вестникът не само приютява повече от половината белетристични творби, преведени през периода (някои от тях – издадени и самостоятелно от вестникарската печатница), но и привлича за сътрудници голяма част от действащите преводачи (Аретов 1990: 149). Профилът на новото поколение преводачи е очертан от изследователя по следния начин: повечето от тях са родени през второто десетилетие на века, някои са получили по-високо образование в чужбина, за първи път на преводната сцена излизат и жени (Ирина Попгеоргиева Екзарх, Елена Мутева, Станка Николица Спасо-Еленина). Изпъкват имената на издателите и сътрудниците на „Цариградски вестник“ Иван Богоров, Александър Екзарх, Анастас Гранитски, Пандели Кисимов, Христо Даскалов, първи стъпки в превода правят Петко Славейков и Йоаким Груев. Сред преводните творби, чиито източници са установени, преобладават произведенията на френската литература (от Бернарден дьо Сен Пиер, Ксавие дьо Местър, Мари Льопренс дьо Бомон). Колкото до въвлечените езици, все още водещ медиатор е гръцкият, следван от сръбския и руския (Аретов 1990: 229 – 230).

При отсъствието на данни за първообраза на „Берон или Божия промисъл“ Н. Аретов, съдейки единствено по неговото съдържание и главния персонаж Тинторето, заключава, че „…това е един от първите опити в преводната ни книжнина да се въведе модел на романтична биографична проза“, и добавя, че присъствието в наратива на творческа личност е рядък случай през възрожденския период (Аретов 1990: 211). От следващите страници на изследването добиваме представа как този разказ се вписва в някои от новите тенденции на преводната белетристика от средата на века: въвеждането на темата за любовта (конкретно при „Берон“ – в нейното приключенско измерение), усложняването на персонажната структура, диференцирането на социалната характеристика на персонажите, превръщането на жените в пълнокръвни образи, нарастващото присъствие на описанията (Аретов 1990: 219 – 229). Относно източника на „Берон“ авторът изказва предпазливото предположение, че „…може да е италианско произведение“ (Аретов 1990: 230).

Загадъчното заглавие „Берон или Божия промисъл“ не допринася за откриването на първообраза. То не само скрива, но и подменя идентичността на втория главен участник в наратива – художника Веронезе, един от ярките представители на Венецианската ренесансова школа редом с Тинторето и Тициан (също споменат мимоходом в оригинала, но неузнаваем в превода). Автентичното заглавие на разказа, както имах възможност да установя, всъщност е „Веронезе“, а Кисимов е използвал гръцкия му превод (*Ο Βερωνέζης*), публикуван през 1850 г. в атинското списание „Евтерпа“ (Веронезе 1850). Това не е единственият случай, в който младият преводач се е вдъхновявал от гръцкото списание. Две години по-рано, през 1851 г., той помества в „Цариградски вестник“ повестта „Кавказки пленници“ на популярния за времето си френскоезичен автор Ксавие дьо Местър. Нейната гръцка версия (*Οι αιχμάλωτοι των Καυκασίων*) също фигурира в „Евтерпа“ (Кавказки пленници 1848). Освен това в архива на Кисимов се пази един неиздаден ръкопис с превод на разказа „Булчински венец“, чийто гръцки прототип (*Ο νυμφικός στέφανος*) може да се открие в същото списание (Булчински венец 1850)[1].

Това, че Кисимов е превеждал именно от гръцки, не подлежи на съмнение, тъй като не само се доказва от съпоставката на текстовете, но и самият той го е потвърдил в мемоарната си книга. Разказвайки за

[1] Гръцките източници на „Кавказки пленници“ и „Булчински венец“ бяха идентифицирани в моя предишна публикация (Вълчева 2011). Списание „Евтерпа“ е достъпно на адрес: https://kosmopolis.library.upatras.gr/index.php/euterpi.

дейността си като дописник от Търново на „Цариградски вестник“, мемоаристът съобщава: „В подлистника му има напечатани няколко мои преводи от гръцки, „Кавказките пленници“ и други, които сега не помня“ (Кисимов 1897: 48). Разполагаме и с потвърждение, че Кисимов е имал достъп до списание „Евтерпа“. В архивните фондове на Националната библиотека се съхранява собственоръчно направен опис на книгите, които са се намирали в основаната от него книжарница в Търново (Фонд 179: а. е. 9), където фигурира и въпросното гръцко издание.

„Евтерпа“ принадлежи към категорията на семейните списания с литературно-филологическо съдържание и е първото атинско периодично издание от този вид. Публикува се ежемесечно от 1847 до 1855 г. Амбициозните му издатели се стремят да предложат качество, съпоставимо с европейските образци, включително чрез илюстрациите, които представляват внасяни от Европа гравюри. За важното му място в местния културен процес свидетелства фактът, че върху страниците му се изявява с преводи и оригинални разкази Александрос Ризос Рангавис, един от утвърдените писатели през периода, представител на т. нар. Стара атински школа, която е изразител на романтическото направление в гръцката литература. Основната материя на списанието се захранва с преводи на европейски автори, предимно френски, сред които се открояват имената на Александър Дюма, Жорж Санд, Пол Февал, Ксавие дьо Местър и Йожен Скриб (Карпозилос 2008).

Гръцкото издание премълчава авторството на „Веронезе“, като се ограничава да отбележи, че преводът е направен от френски език (*εκ του γαλλικού*). След съответното търсене идентифицирах като източник на гръцкия текст новелата „Веронезе“ (*Le Véronèse*) на френския писател Констан Геру (*Constant Guéroult*), публикувана за първи път през октомври 1849 г. в месечния Бюлетин на Съюза на френските писатели (Геру 1849). Важно е да се отбележи, че учреденият през 1837 г. съюз (*Société des gens de lettres*) определя защитата на авторските права за своя главна мисия. В посочения Бюлетин от 1849 г. изрично се споменава, че публикуваните в него новели от съюзни членове не трябва да са били обнародвани преди това и че самият бюлетин се предоставя срещу заплащане единствено на издателите на периодика, които са сключили договори със съюза (Бюлетин 1849). Тези предпазни мерки са предизвикани от кризата във френското книгоиздаване през 30-те и 40-те години на XIX век (времето на Юлската монархия), породила разгорещени полемики по повод на нелоялни издателски действия в страната и чужбина, които накърняват интересите на френските писатели. Същинският корен на проблема е избуялата през 30-те години практика

литературните творби да се издават във вестникарски подлистници, преди да бъдат публикувани като самостоятелни книжни тела. Това дава възможност на издатели от френската провинция и от чужбина (най-вече Белгия) да правят пиратски издания, които не само изпреварват с появата си легитимните, но и са значително по-евтини от тях и със съмнително качество. В разразилия се публичен дебат особено активно се включва Оноре дьо Балзак (председател на Съюза на писателите през 1839 г.), който в поредица от текстове настоява, че е необходимо законодателно приравняване на „литературната собственост“ към материалната (Габриел-Робине 1974: 576, Поло-Дюлиан 2003). Не е изключено гръцкото списание да си е спестило името на френския автор, Констан Геру, именно поради отзвука от бурно отстояваните авторски права във Франция в съчетание със строгата нормативна уредба на взаимоотношенията между вестникари и автори, посочена в Бюлетина, който съдържа оригинала на новелата.

Кой е Констан Геру? Макар и широко популярен във Франция и превеждан извън пределите ѝ през XIX век, писателят, роден през 1811 г. в нормандското градче Елбьоф, днес е почти забравен. Изпратен от баща си в Париж да се усъвършенства в търговското поприще, за да помага във фамилната фабрика за платове, младежът скоро се заразява от атмосферата на писателските кафенета и решава да опита силите си като човек на перото (Ларус 1872: 1591). Подобно на мнозина от колегите си през този период, Геру е изключително продуктивен. Автор е на новели, романи, водевили и либрета, които създава едва ли не на конвейер. Този вид свръхинтензивно писане, често извършвано от авторски тандеми и екипи (каквато е известната „фабрична“ практика на Александър Дюма), е запазена марка на епохата – пряка последица от индустриализацията на пресата през 30-те години на XIX век.

На френска почва този процес е свързан с дейността на издателя Емил дьо Жирарден, пуснал в обращение ежедневника „Ла Прес“ на 1 юли 1836 г. – едновременно с конкурентния „Льо Сиекл“, който прилага същата новаторска формула, почти незабавно възприета и от други вестници (Дюмази 1999). Вдъхновявайки се от челния британски опит, Жирарден се стреми да реши проблема с нарасналите технологични разходи, като умножи радикално броя на абонатите. Това той постига по два начина. От една страна, увеличава броя на рекламните материали, а от друга, видоизменя вече съществуващия формат на вестникарския подлистник, като го запълва със серийно публикувани литературни четива (романи и новели), които привличат многобройна

публика. В резултат на тези иновации годишният абонамент на вестника е сведен до 40 франка годишно, двойно по-малко от преди, а тиражът стремително нараства. Първият роман, който започва пътя си през 1836 г. като подлистник в „приземния етаж“ на „Ла Прес“, е „Графинята на Солсбъри“ (*La Comtesse de Salisbury*) от Александър Дюма (Басан 1993 – 94: 102). Индустриализирането на пресата със съдействието на литературния подлистник демократизира достъпа до четенето, но същевременно, ускорявайки творческия процес на писането и масовизирайки литературата, я прави банална, повторителна, преливаща от клиширана образност и изтъркани еднотипни персонажи, които най-често въплъщават битката между добро и зло (Куеня 2008: 40 – 42). Влиятелният критик Сент-Бьов не закъснява да ѝ прикачи етикета „индустриална литература“ (Сент-Бьов 1999).

Къде е мястото на новелата „Веронезе“ в пейзажа на популярната литература, наводнила Франция в средата на XIX век? Разположен в пространството, заето от историческата фикция и съвременното четиво на нравите, „Веронезе“ очевидно спада към историческия тип. Възможно е и по-фино класифициране. Един от процъфтяващите исторически поджанрове през периода е така нареченият „роман на пелерината и шпагата“ (*roman de cape et d'épée*), хибрид между историческо и авантюрно четиво, чиято най-отличителна черта е присъствието на безумно смел персонаж, виртуоз на шпагата, всеотдаен и алтруистичен, извършващ подвизи и дуелиращ се в името на някаква справедлива кауза (Гаргило 1992). Времето на действието в тези творби обикновено се разполага от Ренесанса до XVII век, като историческият елемент е съчетан с обилни дози фикционалност. Можем да отнесем към тази категория и новелата на Констан Геру с уговорката, че в нея присъства и оригинален елемент: смелият рицар не е представител нито на аристократичното съсловие, нито на угнетения народ, а е човек на изкуството – венецианският художник Паоло Веронезе.

Действието на новелата „Веронезе“ се развива през XVI век във Венеция и нейните околности, в рамките на четири епизода, обособени като отделни части, всяка от които е въведена с римска цифра вместо подзаглавие. В центъра на повествованието е двойка влюбени: художникът Якопо Тинторето и годеницата му Мариета. Както му е редът, има и зложелател – богатия млад патриций Франческо Азолино, обсебен от мисълта да направи Мариета своя любовница. Допълнителна пречка за благополучието на двойката е бащата на Мариета, богатият търговец на коприна Малатесто, който не е въодушевен от изгледите дъщеря му да се омъжи за художник с непостоянни доходи. За да си

осигури такива, Тинторето отлага сватбата и заминава за богата вила в околностите на Венеция, където е нает да изрисува стенописите. Всъщност това е част от плана на Азолино да раздалечи двамата влюбени и в крайна смета да убие Тинторето. В ролята на благодетел и помощник се появява младият Паоло Веронезе, който пътува към Венеция с намерение да стане ученик на Тинторето. След поредица от случайности, съвпадения, дуели и внезапни обрати Веронезе, доказал се като майстор на шпагата, осуетява пъкления план. Злодеите са наказани, а влюбените отново са заедно.

Стигаме до въпроса защо подобно четиво е попаднало в обхвата на все още неоформената българска литературна система. Преводният процес в средата на века зависи от индивидуалните и до голяма степен случайни избори на твърде ограничения кръг участници, но няма как да не отразява и някаква обща логика. Във фазата на своето зараждане (1825 – 1842 г.) светската преводна книжнина е подчинена на необходимостта от създаване на продукция с учебно и нравствено-поучително съдържание[2]. Изглежда обаче, че още към края на този начален период читателската общност е заявявала нуждите си от четива, които съчетават поучителния елемент с приключенско-развлекателен. През 1839 г. в писмо от Пловдив Захари Зограф уговаря Неофит Рилски да се откаже от писането на граматика и речник и вместо това да преведе „Робинзон“, понеже пловдивските родолюбци, които познавали книгата на гръцки, копнеели да я четат и в български превод (Шишманов 1926: 207 – 208). Малцината действащи преводачи през 40-те години на века постепенно започват да откликват на тези очаквания. Частният случай на Пандели Кисимов, описан в неговите мемоари, разкрива как са се оформяли читателските нагласи на един любознателен и сравнително образован по тогавашните стандарти българин (Кисимов 1897: 5 – 41). Роден през 1832 г. в Търново, той получава типично за 40-те години образование: започва шестгодишен в българското килийно училище при църквата „Св. Константин“, от което излиза със знания по смятане и четене на буквара, наустницата и псалтира; продължава в гръцкото взаимно училище (1841 – 1844 г.), където се запознава със съвременната форма на гръцкия език; поради опожаряването на по-висшето „елинско“ училище, в което възнамерява да усвои и елински, т.е. старогръцки език, довършва обучението си в току-що откритото българ-

[2] За обобщение на преводните норми през началния период на българската преводна книжнина (1825 – 1842) според модела на Гидеон Тури вж. Вълчева 2017.

ско класно училище при църквата „Св. Никола“ (1845 – 1849 г.). Учебната програма на последното включва и четене на някои новоиздадени книги – *Царственика* (преработка от Христаки Павлович на Паисиевата история), *Александрията* (историята на Александър Македонски) и *Телемах* на Фенелон. Кисимов си спомня с вълнение колко силно са възпламенявали жаждата му за знания, но и патриотичните му чувства тези книги. Когато през 1850 г. е принуден да започне работа в семейното търговско-абаджийско предприятие в Търново, той полага усилия да допълни недостатъчната си образованост, като си купува всички новоиздадени български книги и вестници и като чете и превежда всяка попаднала и допаднала му гръцка книга. За трайния му интерес към историческите книги и за един от каналите, по които те стигат до него, свидетелства следният пасаж:

> Освен това бях се пристрастил в прочитанието на исторически книги и те ме забавляваха повече от всяка друга игра. „Чудесиите на Робенсина Крусо“ в подлистника на „Цариградски вестник“, когато на 1848 почна тоя вестник да се издава, с няколко прочитания можах да го разказвам наизуст по язика и стила на първия наш вестникар, Богорова […].
>
> (Кисимов 1897: 46 – 47)

С така формирани читателски вкусове Кисимов неслучайно избира да превежда авантюрно-исторически повествования като „Кавказки пленници“, „Повести сравнения“ и „Берон“. И все пак неговият читателски опит, макар и показателен за по-общите нагласи на книжовно активните българи, не бива да ни подвежда относно действителните мащаби на литературния процес по веригата преводач – читател. Не само преводачите все още се броят на пръсти, но и читателите – погледнато от перспективата на Търново с помощта на Кисимовите мемоари – са нищожно малко. Когато „Цариградски вестник“ започва да излиза през 1848 г., в Търново има един-единствен абонат – хаджи Минчо Цачов, получател на два броя, единия от които дарява на училището. Никой от съучениците на младия Кисимов не проявява интерес към вестника, така че след учителите той е единственият му ползвател, като успява и да го задържи у себе си, за да чете и препрочита подлистниците с „Робинзон“ в превод на Богоров. На постоянните молби към баща си да се запише за вестника, получава обезкуражаващ отговор: „То не е като за нас еснаф хора; газета четат големи хора и охолни, като владиката, като хекимина“ (Кисимов 1897: 47). За втората годишнина на газетата той все пак успява да измоли абонамент, но по

„орташки“: един брой за трима души, които се редуват да го четат. Общественото им положение показва известно разширяване на аудиторията: тримата ортаци включват един търговец абаджия (бащата на мемоариста), „махленския“ свещеник и един бакалин, действащ и като епитроп на махленската църква. През 1852 г. Кисимов вече е кореспондент и настоятел на „Цариградски вестник“ за Търново, а усилията му да увеличи местните спомоществователи, кулминират в навечерието на Кримската война, когато абонаментите в града достигат петдесет (Кисимов 1897: 47 – 48). Безспорно постижение, което обаче не променя съществено оскъдния пропорционален дял на четящите хора.

Установяването на текста източник и текста посредник предоставя възможност „Берон или Божия промисъл“ не само да се ситуира по-адекватно спрямо мрежите на изходната и целевата литературна система (кой, какво, кога и защо превежда), но и да се потърси отговор на въпроса „как“, т.е. да се направят наблюдения върху начините, по които преводачът решава конкретни преводни проблеми. По отношение на първоначалната преводна норма (*initial norm*), така както е дефинирана в модела на Гидеон Тури (Toury 1995: 53 – 59), Кисимов се присъединява към тенденцията, наложила се още в началния етап на преводната книжнина, която повелява придържане към условностите на целевия език и култура за сметка на изходните. Това е проявено особено недвусмислено при трансформирането на заглавието на творбата: *Le Véronèse/Ο Βερωνέζης*. От една страна, прекрояването на името на Веронезе в Берон е типичен пример за побългаряващо решение, което вероятно залага на сходството с фамилията, самата тя пофренчена, на известните български интелектуалци и благодетели[3]. Впрочем персонажът на Веронезе се появява за първи път във втората част на новелата, но само с малкото си име, Паоло, и едва в заключителната четвърта част се представя като *Павел Каллар, Беронов наречен (Παύλος Κάλλαρις, επονομαζόμενος Βερωνέζης < Paolo Cagliari, surnommé le Véronèse)*, повторено още веднъж под формата *ученика си Павла Берона (του μαθητού του Παύλου Βερωνέζου < son élève Paul Véronèse)*. При имената на останалите персонажи преводачът се придържа към утвърдената практика на транскрибиране според новогръцкото произношение: *Жакоб (Яков) Ровуст* (*Ιάκωβος Ροβούστης < Jacopo Robusti); Тинторет (Τιντορέτος < Tintoret); Франциск Азолин (Φραγκίσκος Αζολίνος < Francesco Azzolino*), като една печатна грешка е направила Тициан

[3] Този похват не е необичаен за преводната практика на П. Кисимов: скитът Токсарис от диалога на Лукиан „Токсарис, или приятелството“ („Повести сравнения“) е преобразен от преводача като славянин на име Стрелко.

неузнаваем (*Тилиян* < *Τιτιανός* < *Titien*). От друга страна, появата в заглавието на Божията промисъл, на пръв поглед будеща недоумение, също е преводно решение, което цели адаптиране към българския контекст. Фразата е извлечена от самия текст на творбата. В третата ѝ част Паоло случайно се натъква на Тинторето в решителен за съдбата му момент и тълкува това като проява на Божията промисъл:

> – Par la Vierge ! murmura Paolo, voici justement l'homme que j'allais chercher, c'est la Providence qui me l'envoie.
>
> – Μα την Παναγίαν, εμουρμούρισεν ο Παύλος, ιδού ο άνθρωπος τον οποίον ζητώ· η θεία Πρόνοια τον στέλλει έμπροσθέν μου.
>
> – Добра среща! пошушнал Павел. Ето човека, когото търся; Божията промисъл ми го проводи.

Преводаческият ход с извеждането на Божията промисъл в заглавието на творбата едва ли е плод на случайно хрумване. От самото си зараждане през 20-те години на XIX век българската възрожденска книжнина е проникната от просвещенската идея, че литературата има стойност само ако е дидактична. Преводната проза от средата на века, макар и започнала да се отърсва от своя преобладаващо нравоучителен характер, все още поддържа ценностна йерархия, в която чисто развлекателното заема по-ниско място, още повече че подривните му възможности спрямо добрите нрави неизбежно будят опасения. Пандели Кисимов се е съобразил с това и е разположил моралната поука на видно място, в заглавието на разказа, след като находчиво я е извлякъл от тъканта на самата творба.

По отношение на т. нар. оперативни текстолингвистични норми (*operational textual-linguistic norms*) на Гидеон Тури, които диктуват запазването или заместването на езиковите структури на текста източник в текста цел, преводачът обаче се лута между спецификите на българския език и буквалното следване на гръцкия посредник. Одомашняващият тип стратегия проличава най-ярко в избора на преизказно глаголно време спрямо аориста и имперфекта на гръцкия и френския текст: напр. *пошушнал* < *εμουρμούρισεν* < *murmura*; *познавал* < *εμάντευεν* < *devinait*. Гръцкият текст посредник, написан на изкуствения книжовен език на епохата, изобилства от сегашни деятелни причастия, които българският преводач редовно разгръща в подчинени изречения с лични глаголни форми, за да нагоди наратива към естествената българска реч: напр. *която го отличава* < *κατατάττουσαν* < *qui l'élevait*; *който го повикал* < *ο προσκαλέσας αυτόν* < *qui l'avait appelé*;

като ся вдадох на предчувствие < υποχωρούσα εις προαίσθημα < cédant à un pressentiment. Наред с това обаче в превода се срещат и причастни форми в атрибутивна позиция, които съответстват дословно на гръцкия оригинал, но и отразяват високата писмена традиция на приемния български език: напр. *умирающаго си вуйка < τον αποθνήσκοντα θείον του < son oncle mourant*; *светящето в погледите на момъка безстрашие < η λάμπουσα εις τα βλέμματα του νέου αφοβία < l'intrépidité qui brillait dans les regards du jeune homme*.

Противоположната тенденция – влиянието на структурата на езика източник – се проявява най-вече на равнището на словореда, който в повечето случаи следва почти буквално гръцкия. В резултат на това синтаксисът на фразите и изреченията често е тромав и дори изкълчен: напр. *неопределителното онова и почти меланхолическо на погледа ѝ < το αόριστον εκείνο και σχεδόν μελαγχολικόν του βλέμματός της < l'expression vague et presque triste de son regard*; *светливите онези горизонти < των λαμπρών εκείνων οριζόντων < ces horizons splendides; най-дълбоките онези веселия < των βαθυτάτων εκείνων αγλλιάσεων < ces joies immenses*.

Най-голямото предизвикателство за преводача, изглежда, е било предаването на чуждата лексика, особено в онези нейни пластове, които реферират към емоционални състояния, интелектуални и нравствени качества или абстрактни понятия. В някои случаи лексикалното съответствие се постига чрез утвърдени или изковани според случая калки на изходните гръцки думи. Вместо лексемите „щастие“ и „нещастие“, които виждаме да се употребяват в други преводни текстове от средата на века, Кисимов си служи с калките *благополучие (ευτυχία / ευδαιμονία < bonheur)* и *злочестие (δυστυχία < malheur)*. По същия калкиращ модел са изградени и други съществителни: интелектът е *благоумие (ευφυΐας < génie)*, удобният случай е *благовремие (ευκαιρία < occasion)*, антипатията е *противострастие (αντιπάθεια < antipathie)*, капризът – *своенравие (ιδιοτροπία < caprice)*. Налице са и немалко случаи, в които преводачът, затруднявайки се да предаде някои фини лексикални нюанси, е прибягнал до генерализиращи надредни синоними, например „дързост“ вместо „невъзмутимост/хладнокръвие“ (*αταραξία < sang-froid*) или „свободен“ вместо „либерален“ (*ελευθέριον < libéral*). Някои преводни решения издават проблеми от когнитивен характер: думата „ирония“, макар и гръцка по произход, е преведена съвсем неуместно като „чест“ (*ειρωνεία < ironie*), а фразата „иронична учтивост“ – като „кротко благоразумие“ (*ειρωνική φιλοφροσύνη < politesse ironique*).

Повече или по-малко изопачено са предадени и състояния като безпокойство (*немирство < ανησυχία < inquiétude*), колебание (*недоверство < δισταγμός < hésitation*), отчаяние (*недоумение < απόγνωση < désespoir*).

Не липсват обаче и случаи, в които преводачът е надмогнал сковаващия буквализъм и е предложил преводни еквиваленти, почерпани от живия говорим език: *Толкос люта ти се види раната? (Τόσον επικύνδινον νομίζεις την πληγήν σου? < Vous croyez sa blessure si dangereuse ?)*; *прималел и с лице вир от пот (αποκαρτερών και το πρόσωπον έχων στάζον από ιδρώτα < épuisé de fatigue, le visage ruisselant de sueur)*; *посърна лицето ти завчас (το πρόσωπόν σου εσκυθρώπασε διαμιάς < votre visage s'est attristé tout à coup)*. Сполучливи одомашняващи решения се срещат при превода на някои художествени сравнения: *побледнял като мъртвец (ωχρός ως το σάβανον < pâle comme un suaire)*; *побледняла и нечувствена като Болван (ωχράν και ακίνητον ως άγαλμα < pâle et immobile comme si elle eût été de marbre)*.

При превода на реалии се наблюдават както одомашняващи, така и отчуждаващи подходи. Възклицанието „В името на Светата Дева! (*Μα την Παναγίαν! < Par la Vierge !*) сполучливо е побългарено като „Добра среща!“ за разлика от преводното решение „Пер Бакко!“, което представлява транскрипция на италианската фраза, използвана в гръцкия посредник (*Per Bacco! < Par Bacchus !*). Докато във френския оригинал Паоло Веронезе е подканен да пее с думите: „С тази външност на Адонис сигурно сте правили много серенади“, в българския превод отсъстват и Адонис, и серенадите (които впрочем са изчезнали още в гръцкия посредник) и подканата е придобила следния – лишен от реалии, но напълно приемлив – вид: „Какъвто си млад хубавец, трябва да си пял под много прозорци нощя“ (*Νέος Άδωνις, οποίος είσαι, πρέπει να ετραγούδησες υπό πολλά παράθυρα την νύκτα < Un Adonis de votre espèce a dû donner bien des sérénades*).

Частният случай на Пандели Кисимов е показателен за изпитанията, пред които е бил изправен българският преводач в усилията си да предаде романтично-приключенската атмосфера на новела като „Веронезе“, изпълнена с пейзажни и портретни описания, с изтънчени диалози, преливащи емоции и куртоазни нрави. Независимо колко успешно се справят с подобни задачи, възрожденските преводачи имат водеща роля за култивирането на ресурсите на целевия език през един период на ускорено развитие на българската културна и литературна система. В разгледания пример ускоряването се проявява и по отноше-

ние на синхронността спрямо европейските процеси. „Берон или Божия промисъл“ е един от първите преводи, ако не и първият, осъществен много скоро след появата на оригиналната творба (1849 г. – на френски, 1850 г. – на гръцки, 1853 г. – на български). Самата медия, чрез която се разпространява преводът – „Цариградски вестник“, е заченатa по подобие на модерния тип периодични издания с литературен подлистник, нароили се в резултат на индустриализирането на европейската преса, което издателят Александър Екзарх е могъл да наблюдава от първо лице при пребиваването си в Париж през 30-те и 40-те години на XIX век. Начинът, по който разнообразните частни случаи изграждат общата картина на преводните норми, действали в средата на века, е тема, която очаква своите изследователи.

Литература

Алексиева 1987: Алексиева, А. *Преводната проза от гръцки през Възраждането*. [Aleksieva, A. Prevodnata proza ot gratski prez Vazrazhdaneto.] София: БАН, 1987.

Аретов 1990: Аретов, Н. *Преводната белетристика от първата половина на XIX в.* [Aretov, N. Prevodnata beletristika ot parvata polovina na XIX v.] София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 1990.

Басан 1993 – 94: Bassan, F. Le roman-feuilleton et Alexandre Dumas père (1802 – 1870). // *Nineteenth-Century French Studies*, 1993 – 1994. Vol. 22, 1/2, 100 – 111.

Берон 1853: Берон или Божия промисъл. [Beron ili Bozhiya promisal.] // *Цариградски вестник*, № 147 (14.11.1853) – № 153 (26.12.1853).

Булчински венец 1850: Ο νυμφικός στέφανος. // *Η Ευτέρπη*, Τόμ. 3, Αρ. 71, 1850, 1120 – 1124; Τόμ. 3, Αρ. 72, 1850, 1148 – 1150.

Бюлетин 1849: *Bulletin de la Société des gens de lettres*. Paris, Octobre 1849, № 10.

Веронезе 1850: Ο Βερωνέζης. // *Η Ευτέρπη*, Τόμ. 3, Αρ. 57, 1850, 785 – 789; Τόμ. 3, Αρ. 58, 1850, 799 – 807.

Вълчева 2011: Valcheva, D. Λογοτεχνική μετάφραση και συγκρότηση εθνικής ταυτότητας: δύο μεταφράσεις αρχαιοελληνικών έργων της περιόδου του βουλγαρικού Διαφωτισμού (19ος αι.). // *Identities in the Greek World (from 1204 to the present day). Proceedings of the 4th European Congress of Modern Greek Studies, Vol. II.* Ed. by K. A. Dimadis. Athens: European Society of Modern Greek Studies, 2011, 561 – 577.

Вълчева 2017: Вълчева, Др. Зони на натиск и зони на свобода в преводните норми на раннобългарската печатна книжнина. [Valcheva, Dr. Zoni na natisk i zoni na svoboda v prevodnite normi na rannobalgarskata pechatna knizhnina.] // *Надмощие и приспособяване. Сборник доклади от международната научна конференция на Факултета по славянски филологии, 24 – 25 април 2017 г. Т. 1.* СУ „Св. Климент Охридски“, 2017, 235 – 243.

Габриел-Робине 1974: Gabriel-Robinet, L. Balzac, « la Revue des deux mondes » et la Société des gens de lettres. // *La Nouvelle Revue des Deux Mondes*, Juin 1974, 570 – 577.

Гаргило 1992: Garguilo, R. Le Bossu. Modèle du roman de cape et d'épée. // *Paul Féval, romancier populaire*. J. Rohou & J. Dugast (éds.). Rennes: Presses universitaires de Rennes, 1992. <https://doi.org/10.4000/books.pur.48132> (10.01.2026).

Геру 1849: Guéroult, C. Le Véronèse. // *Bulletin de la Société des gens de lettres*. Paris, Octobre 1849, № 10, 181 – 194.

Дюмази 1999: Dumasy, L. Introduction. // *La querelle du roman-feuilleton*. Grenoble: UGA Éditions, 1999. <https://doi.org/10.4000/books.ugaeditions.7943> (10.01.2026).

Кавказки пленници 1848: Οι αιχμάλωτοι των Καυκασίων. // *Η Ευτέρπη*, Τόμ. 1, Αρ. 12, 1848, 10 – 21.

Карпозилос 2008: Καρπόζηλος, Κ. Η Ευτέρπη. // *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784 – 1974.* Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, 2008. <https://kosmopolis.library.upatras.gr/index.php/euterpi> (10.01.2026).

Кисимов 1897: Кисимов, П. *Исторически работи. Моите спомени. Ч. I.* [Kisimov, P. Istoricheski raboti. Moite spomeni. Ch. I.] Пловдив: печатница „Единство“ на П. М. Бъзайтов и С-ие, 1897.

Куеня 2008: Couégnas, D. Qu'est-ce que le roman populaire ? // *Le roman populaire.* L. Artiaga (éd.). Autrement « Mémoires/Histoire », 2008, 35 – 53.

Ларус 1872: Larousse M. P. *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle*. Vol. 8, F – G, Paris, 1872.

Поло-Дюлиан 2003: Pollaud-Dulian, F. Balzac et la propriété littéraire. // *L'Année balzacienne*, 2003/1, № 4, 197 – 223.

Сент-Бьов 1999: Sainte-Beuve, C. A. De la littérature industrielle. // *La querelle du roman-feuilleton.* Édité par Lise Dumasy. Grenoble: UGA Éditions, 1999. <doi:10.4000/books.ugaeditions.7949> (10.01.2026).

Тури 1995: Toury, G. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1995.

Фонд 179: НБКМ – БИА. Фонд 179, а. е. 9, л. 38 – 45. [NBKM – BIA. Fond 179, a. e. 9, l. 38 – 45].

Херманс 1999: Hermans, T. *Translation in Systems: Descriptive and systemic approaches explained*. Manchester: St. Jerome, 1999.

Шишманов 1926: Шишманов, Ив. Неофит Рилски. [Shishmanov, Iv. Neofit Rilski.] // Ив. Шишманов. *Нови студии из областта на Българското възраждане, I.* София, 1926, 63 – 497.